

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԷԶՄԻԱԾՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ XVIII ԴԱՐՈՒՄ

Ալբերտ Խառատյան

ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ, պատմական գիտությունների դոկտոր
ՀՀ, Երևան, Մարշալ Բաղրամյան 24/4
Էլ. հասցե՝ info@haygithimnadram.am
Հոդվածը ներկայացվել է 30.03.2021, գրախոսվել է 29.06.2021,
ընդունվել է տպագրության 15.10.2021
DOI: 10.53548/03208117-2021.3-18

Ներածություն

1441 թ. Մայր Աթոռի՝ Էջմիածնում վերահաստատվելուց հետո Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունն անցել է իր համազգային բնույթն ու նշանակությունն ամրապնդելու և ինքնահաստատման ոչ միանշանակ հակադրություններով լեցուն ճանապարհ: Այդ ընթացքի կարևոր առանձնահատկություններից մեկը Էջմիածնի բարոյական գերագահության հաստատման խնդիրն էր Հայաստանյայց եկեղեցու նվիրապետության մեջ, որտեղ, սկսած XVII դ., առաջնահերթություն էր ստանում Կոստանդնուպոլսի պատրիարքության հետ կաթողիկոսության փոխհարաբերությունների հիմնահարցը: Մովսես Տաթևացի կաթողիկոսի (1628-1631) և ապա հատկապես Փիլիպոս (1632-1655) և Հակոբ Զուղայեցի (1655-1680) կաթողիկոսների ազգանվեր գործունեության հետևանքով որակապես նոր փոխհարաբերություններ ձևավորվեցին կաթողիկոսության և պատրիարքության միջև, երբ վերջինս ընդլայնելու էր կաթողիկոսության հետ սերտացող շփումները՝ ելնելով Էջմիածինը որպես ընդհանրական աթոռ ճանաչելու անհրաժեշտությունից: Հայ Առաքելական Եկեղեցին կարողացավ պահպանել իր ամբողջականությունը և հաղթահարել առաջացող բարդությունները՝ ամենից առաջ Օսմանյան Թուրքիայում իր թեմերի պահպանության շնորհիվ: Եղիազար Այնթափցու՝ Էջմիածնի կաթողիկոս ընտրվելու իրողությունը մեկընդմիշտ վերացրեց Արևմտահայաստանի և Օսմանյան Թուրքիայի մյուս հայաբնակ թեմերում Էջմիածնի ներկայության առջև ծառացած՝ նոր պառակտման

հույժ վտանգավոր սպառնալիքը: Մնում էր Կ. Պոլսի պատրիարքության ամրապնդման, հայ եկեղեցու համակարգում նրա նշանակալիության հարցը, որ բազմաթիվ աղերսներ ուներ ազգային եկեղեցական կենտրոնների և առաջին հերթին Էջմիածնի կաթողիկոսության հետ: Հատկապես XVIII դ. սկզբներին, երբ պատրիարքությունը թուլացած էր նախորդ դարաշրջանից հայտնի՝ պատրիարքական քայքայիչ ներհակությունների հետևանքով:

Պատրիարքության վերելքը

Հովհաննես Կոլոտ պատրիարքի հայտնությամբ պատրիարքությունը, սակայն, կարողացավ վերջ տալ իր հեղհեղուկ ընթացքին և նոր, կենսունակ կապեր ու հարաբերություններ ստեղծել ազգային կրոնական մյուս կենտրոնների, հատկապես Էջմիածնի կաթողիկոսության հետ: Հ. Կոլոտի գործունեության բուն շրջանը՝ սկսած 1710-ական թթ., հազեցած էր այդ երևելի գործչին նպաստող մի շարք ներքին և արտաքին գործոններով, որոնք և պայմանավորեցին պատրիարքության կշռի ու հեղինակության աննախընթաց բարձրացմանը ազգային կրոնական կառույցների մեջ: Հ. Կոլոտի պատրիարքության նախընթաց շրջանում՝ Եղիազար Այնթափցուց մինչև Աստվածատուր Համադանցի, Էջմիածնի կաթողիկոսությունը նվազագույնի էր հասցրել շփումները Կ. Պոլսի պատրիարքության հետ, որի պատճառները պետք է որոնել ոչ միայն թուրք-պարսկական քաղաքական հարաբերությունների բնույթի, այլև դրա համեմատ, կաթողիկոսների և պատրիարքների փոխհարաբերությունների մեջ իրեն զգացնել տվող մեկուսացած վիճակը: Այս պայմաններում Երուսաղեմի Ս. Հակոբյանց վանքի նկատմամբ Կ. Պոլսի պատրիարքության առողջ դիրքորոշման կայացումը (վանքին աղետալի չափերով սպառնացող՝ կուտակված պարտքերը մարելուն ուղղված ողջամիտ քայլերը, Երուսաղեմում Կ. Պոլսից ուղղորդվող՝ վեքիլների ու նազըրների կողոպտչական գործողությունների կասեցումը), Կոլոտի եռանդուն և արդյունավետ գործունեության շնորհիվ, մեծապես նպաստեց նրա, որպես անհատականության անվերապահ ճանաչմանը հոգևորականության և առևտրական վերնախավի շրջաններում: Հատկապես Երուսաղեմի պատրիարքությունը Կ. Պոլսի պատրիարքությանը կցելու, ապա բաժանելու և վերստին կցելու պայմաններում (1702-1715) և վերոհիշյալ՝ անողորմ թալանի ենթարկվելու պատճա-

ռով վանքը հասել էր տնտեսական ողբալի վիճակի¹: 1713-1715 թթ., մինչև իր պատրիարք ընտրվելը, վանքը բարեկարգելու ուղղությամբ իր քայլերով Կոլոտը փրկեց նրա գոյությունը, ասել կուզի՝ հայկական վաղնջական ներկայությունը Երուսաղեմում²: Հ. Կոլոտի այս հույժ տպավորիչ ձեռնարկը իր արդյունավետ շարունակությունը պետք է ունենար մեկ այլ նվիրյալի՝ Գրիգոր Շղթայակրի գործակցությամբ, որ առավել քան համոզիչ հիմք դարձան առաջինի՝ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարք (1715, 10 սեպտեմբերի)³ և մյուսի՝ Երուսաղեմի պատրիարք ընտրվելու համար:

Հ. Կոլոտի հետագա գործունեությունն ընթացավ Կ. Պոլսի պատրիարքության և հայ եկեղեցու ավանդական կառույցներում վերջինիս հեղինակության հիմնավոր վերելքի պայմաններում: Էջմիածնի հետ փոխհարաբերություններում նրա ազդեցության ընդլայնմանը մի հայտնի չափով նպաստեց Օսմանյան Թուրքիայի ներթափանցումը Հարավային Կովկաս և առաջին հերթին՝ Արևելյան Հայաստան: 1725 թ. Երևանի գրավումը պարսիկներից, դրան հետևած՝ թուրքերի վարչաքաղաքական վերածնունդներն այս տարածաշրջանում և համապատասխան տնտեսական համակարգի մեջ այս վերջինի ընդգրկումն իրենց անմիջական հետևանքներն են թողնում հայերի կրոնական բաղադրիչների ակտիվացման վրա: Կ. Պոլսի պատրիարքության՝ որպես Օսմանյան Թուրքիայում պետության կողմից ճանաչված միլիթի կրոնական կառույցի նշանակության ընդլայնումը պետք է կարևոր և խոստումնալից գործոն դառնար կայսրության մեջ նրա գործնական ու հոգևոր դերակատարման համար: Քաղաքական ու տնտեսական նոր իրավիճակը, ընդհակառակը, գործողության նվազ հնարավորություններ էր ապահովում շահական Պարսկաստանի կարգուկանոնից, ուրեմն և տնօրինությունից ձերբազատված Էջմիածնի համար: Կաթողիկոսությունը դրան կարող էր հակադրել Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության կարգավիճակի դեռևս ավանդականորեն կայուն և հնավանդ ժառանգությունը, մինչդեռ իրականության մեջ ծանրության կենտրոնը տեղափոխվում էր Կ. Պոլսի պատրիարքություն, որին, բնականաբար, նախապատվություն պետք է տար օսմանյան պետությունը: Ի լրումն սրա՝ բուն այդ նախապատվությունը, իր հերթին, թելադրվում էր այն բացառիկ իրադրությամբ, որ հայ եկեղեցու հնամենի կառույցները՝ Երուսաղեմի վանքը,

¹ Յովհաննէս Հաննա 1782, 106-107:

² Օրմանեան 2011, 3231-3232:

³ Կիլիսեւրեան 1904, 135:

Կիլիկիայի աթոռը, Աղթամարը և ինքը՝ համազգային դիրք և հմայք ունեցող Էջմիածնի կաթողիկոսությունը, հայտնվել էին օսմանյան քաղաքական տիրապետության շրջագծում, որ ընդգրկեց 1725-1734 թթ. ժամանակաշրջանը: Կ. Պոլսի պատրիարքությանը մնում էր զգուշավորության և լայնախոհության սահմաններում օգտվել իր համար նոր և բարենպաստ պայմաններից, որ և հիմնականում ցուցաբերեց նա ամբողջ XVIII դ. ընթացքում, և որի մտածված ու հավասարակշիռ դրսևորումներն ենք տեսնում Հ. Կոլոտ պատրիարքի գործունեության մեջ: Հենց նրա պատրիարքության ժամանակից սկսած՝ այս հարյուրամյակում, ընդհուպ Դավիթ-Դանիելյան ներհակությունը (XIX դ. սկիզբ), իրեն զգացնել է տալիս Կ. Պոլսի պատրիարքության անտարակուսելի ազդեցությունը Էջմիածնի կաթողիկոսության վրա: Այստեղ հարկ է վերականգնել այս ամենը պայմանավորող և դրանք շարժման մեջ դնող գործոնները՝ Էջմիածնի թուլացած վիճակը Աղեքսանդր Ա Ջուղայեցու (1706-1714) կաթողիկոսության ժամանակ, այս գործընթացը խորացնող անկայուն վիճակը Աստվածատուր կաթողիկոսի (1715-1725) գործունեության վերջին շրջանում, Երևանի և Էջմիածնի փաստական անցումը օսմանցիների տիրապետության տակ և ի լրումն այս ամենի՝ տաղանդավոր ազգային և եկեղեցական գործչի, որպիսին Հ. Կոլոտն էր, ճիշտ տեղին և ժամանակին հայտնվելը Կ. Պոլսի պատրիարքության վերնախավում: Երուսաղեմի պատրիարքության անջատումը Կ. Պոլսի պատրիարքությունից, որի մասին ասվեց վերը, և դրանից տասնմեկ տարի անց Կարապետ Ուլնեցու կաթողիկոսական ընտրությունը Կ. Պոլսի Մայր եկեղեցում (1726) վավերացնում էին Կ. Պոլսի պատրիարքության վերելքը և ազգային եկեղեցու համակարգում նրա կարգավիճակի կտրուկ փոփոխությունը տասնամյա այս ժամանակահատվածում և դրանից հետո: Կարապետ Ուլնեցու փոխարինած կաթողիկոսների ընտրության հարցում (Աբրահամ Խոշաբեցի, Աբրահամ Կրետացի, Ղազար Ջահկեցի, Մինաս Ակնեցի և հաջորդները՝ մինչև Սիմեոն Երևանցու ընտրությունը (1763), Էջմիածնի կաթողիկոսներն ընտրվել են Կ. Պոլսի պատրիարքության վճռորոշ մասնակցությամբ, եթե չասենք՝ ուղղորդմամբ: Կարապետ Ուլնեցուն փոխարինած Աբրահամ Խոշաբեցին (1730-1734) Մշո Ս. Կարապետ վանքի նախկին առաջնորդն էր, Երուսաղեմի պատրիարք Գրիգոր Շղթայակրի եղբորորդին և նրան ու Հ. Կոլոտին համախոհ մի եկեղեցական⁴, որի ընտ-

⁴ Օրմանյան 2011, 3322:

րության մեջ, ինչպես նկատում է Մ. Օրմանյանը, «Միշտ յայտնի կերելի, թե Կ. Պոլսոյ եւ Երուսաղեմի պատրիարքներուն համամիտ ազդեցութիւնը տիրեց»⁵: Այստեղ բացառություն է կազմում, թվում է, Աբրահամ Կրետացին (1734-1737), որի անակնկալ կաթողիկոսական ընտրությունը տեղի ունեցավ Էջմիածնի միաբանության հապշտապ վճռով, իբրև օսմանյան իշխանությունների կողմից ընտրությունը արագացնող գործողությունների հետևանք՝ թուրք-պարսկական մոտալուտ ռազմական բախումների պայմաններում⁶:

Ղազար Զահկեցու (1737-1751) կաթողիկոսական ընտրությունը դարձյալ ցույց է տալիս, որ պատրիարքությունը պահպանում էր իր վճռական նշանակությունը Էջմիածնի միաբանության առջև՝ իր ընտրելին նախապատիվ համարելու գործընթացում: Այս դեպքում պատրիարքությանը տրվել էր ընտրության առավել քան լայն հնարավորություն (փաստորեն երկու թեկնածուներն էլ (Գրիգոր Շղթայակիր և Ղազար Զահկեցի) առաջ էին մղվել Հ. Կոլոտի և Նրա շրջապատի խրախուսանքով և համաձայնությամբ): Այստեղ նշանակություն չունեն այն հանգամանքը, որ վերջիններիս համար նախընտրելի էր իր թեկնածությունից հրաժարված Գրիգոր Շղթայակիրը⁷: Զահկեցին ևս միանգամայն ընդունելի էր Հ. Կոլոտի և յուրայինների համար՝ իբրև Զմյուռնիայի հեղինակավոր թեմի առաջնորդ և հարգված եկեղեցական: Հարկ է ավելացնել ևս մեկ կարևոր հանգամանք՝ պատրիարքությունը կաթողիկոսության հետ հարաբերություններում ոչ միայն չէր սահմանափակվում կաթողիկոսական աթոռին իր թեկնածուների հաստատմամբ, այլև հետևում էր Էջմիածնի միաբանության շուրջ այս ժամանակաշրջանում այնքան հատկանշական դարձած խլրտումներն ու պառակտումները կանխելու ուղեգծին: Այդպիսի խոհեմության արտահայտություն կարելի է համարել անհանդուրժող դարձած կաթողիկոս Զահկեցու և միաբանության բախումներից հետո անտերության մատնված Էջմիածնին կաթողիկոսական երկու թեկնածուներ առաջարկելու (Պետրոս Քյուրյուր և Սա-

⁵ Օրմանեան 2011, 3322-3323:

⁶ Օրմանեան 2011, 3335-3336: Աբրահամ Կրետացի 1870, 8-9:

⁷ Երուսաղեմի պատրիարք Գրիգորի հրաժարվելը Մ. Մուրատյանցը բացատրում է Նրա լայնախոհությամբ՝ Ղազարի հետ մրցակցության պատճառով «նոր խռովութեան առիթ մը չտալու համար» (Մուրատեանց 1872, 588): Մ. Օրմանյանն այդ հրաժարականի հնարավոր պատճառներից է համարում ոչ միայն պատրիարք Գրիգորի առաջացած տարիքը, այլև Երուսաղեմի վանքի կենսական խնդիրները առկախ չթողնելու ցանկությունը (Օրմանեան 2011, 3372):

հակ Ահագին) Կ. Պոլսի պատրիարքության քայլը⁸: Ջահկեցու անկումը, Պետրոս Քյոպյուրի կաթողիկոսական ընտրությունը և վերջինիս վերստին կաթողիկոսական աթոռ վերադառնալը, կարելի է կարծել, իրողություն դարձան պարսկական նոր շահ Իբրահիմի բարեհաճության շնորհիվ, որի հիմքերը, հավանաբար, պետք է որոնել պարսկաթուրքական հարաբերությունների ասպարեզում շահի քաղաքական կողմնորոշումների մեջ⁹:

Իսնդրո առարկա փոխհարաբերություններում բավական անամպ ընթացք ունեցավ Մինաս Ակնեցու (1751-1753) կաթողիկոսական ընտրությունը: 1749 թ. գարնանը Հ. Նալյանին որպես պատրիարք հաջորդած այս եկեղեցականը՝ հանդարտաբարո և բավական տարբեր Հ. Կոլոտի և Հ. Նալյանի անհատականություններից, կաթողիկոս ընտրվեց Էջմիածնի միաբանության և Կ. Պոլսի հոգևոր ու աշխարհիկ երևելիների միաբանության պայմաններում: Հաջորդ կաթողիկոսը՝ Աղեքսանդր Բյուզանդացին (1753-1755), թվում է, շատ ավելի հավասարակշռություն էր մտցնում Էջմիածնի միաբանության և պատրիարքության միջև՝ կաթողիկոսական ընտրությունների տրամաբանության տեսակետից: Նրա ընտրության գործընթացում ուշագրավն այն է, որ առաջադրված բոլոր երեք թեկնածություններն էլ (Հ. Նալյան, Սահակ Ահագին, Աղեքսանդր Բյուզանդացի) քննարկվել էին Կ. Պոլսի «մեծամեծներուն եւ ժողովներուն առջև»¹⁰: Գրեթե նույն սցենարն ենք տեսնում հաջորդ ընտրություններին (1756)՝ Հ. Նալյան, Սահակ Ահագին, որից հետո, միաբանության տարակարծությունների պատճառով, կաթողիկոս ընտրված Սահակը այդպես էլ «ոչ կամեցաւ գնալ յԷջմիածին»¹¹: Հազիվ թե նրա այս յուրօրինակ հրաժարականը բացատրվի իր՝ Սահակի քմահաճությամբ: Հավանաբար այստեղ նշանակություն ունեցան և՛ Պարսկաստանի խառնակ քաղաքական վիճակը, և՛ միաբանության թաքնված առարկությունները նրա դեմ: Միաբանությանն ուղղված Սահակ Ահագնի մի նամակում ակնհայտորեն երևում է կաթողիկոսությունն ստանձնելու վճիռ չկայացրած և կասկածների մեջ տարուբեր-

⁸ Չամչյանց 1984, 839:

⁹ Պատահական չէր, որ, բախվելով Էջմիածնի միաբանության հետ, Ղազար Ջահկեցին թշնամաբար ընդունելով Կ. Պոլսից ուղարկված այդ վարդապետներին՝ տեղեկացնում էր Թավրիզի իշխանավորին, թե Կ. Պոլսից եկած երկու վարդապետները «կամին առնուլ յինէն զկաթողիկոսութիւն իմ. և են ինքեանք լրտեսք» (Չամչյանց 1984, 839-840, Օրմանեան 2011, 3425):

¹⁰ Օրմանեան 2011, 3449:

¹¹ Չամչյանց 1984, 840:

վող եկեղեցականը¹²: Սահակի եռամյա տարօրինակ համառությունը ավարտվեց մեզ արդեն ծանոթ գործողությունների շարահարությամբ. Կ. Պոլսի երևելիներն իրենց հերթական ժողովում կաթողիկոս ընտրեցին Հակոբ Շամախեցուն (1759-1763):

Էջմիածնի ինքնուրույնության վերականգնման ընթացքը

Հաջորդ՝ Սիմեոն Երևանցու (1763-1780) կաթողիկոսական ընտրությամբ կտրուկ փոփոխություններ են կատարվում միաբանության և պատրիարքության փոխհարաբերություններում, մասնավորապես Էջմիածնի ինքնուրույնության շեշտակի բարձրացման իմաստով: Կարապետ Ուլենցու ժամանակներից սկսած՝ այս հարցում պատրիարքության վճռական և գրեթե վերջնական կամքը տեղի տվեց այս կաթողիկոսի ընտրության ժամանակ և, ինչպես քիչ անց կտեսնենք, վերջինիս աթոռակալության ամբողջ շրջանում: Ընտրությունը կատարվեց Էջմիածնում, անսպասելի՝ գոնե պատրիարք Հ. Նալյանի և Կ. Պոլսի մեծամեծների համար (թեկնածու հոգևորականների մեջ Սիմեոն Երևանցու անունը չկար): Միաբանության և Սիմեոնի գործողություններում հստակ երևում է, որ այս ընտրությունը խնամքով և զգուշորեն էր նախապատրաստվել, ընդամին այն ակնկալությամբ, որ այդ ամենը հեռու մնա Կ. Պոլսի ազգայինների ոչ միայն աչքից, այլև մտքից: «Այն ընտրութիւն նորա եղև առանց հաւանութեան մեծամեծացն Կոստանդնուպոլսոյ», - գրում է Մ. Չամչյանը¹³: Նույնն է ընդգծում նաև Մ. Օրմանյանը¹⁴: Այդ նշանակում էր Էջմիածնի կաթողիկոսության դիրքի և նշանակության ակնհայտ բարձրացում՝ հայ եկեղեցու համակարգում և Կ. Պոլսի պատրիարքությունից նրա կախյալ վիճակի դուրսբերում: Իրողությունն արտացոլում էր հայ հանրությունների (և՛ բնաշխարհի, և՛ գաղթօջախների) աշխարհիկ և կրոնական վերնախավերում այն մտայնության գերակշռումը, որ Կ. Պոլսի պատրիարքությունը Էջմիածնի կաթողիկոսության վրա իր ունեցած վարչական ազդեցությունից այն կողմ չէր կարող անցնել: Այդ ազդեցությունը չէր կարող տարածվել ո՛չ կաթողիկոսության վերաբերյալ ավանդական պատկերացումների, ո՛չ նրա արտատարածական կարգավիճակի և ո՛չ էլ նրա համազգային կառույցների բովանդակության վրա: Հարկավոր էր վերականգնել Էջմիածնի իրական տեղն ու

¹² Մաշտոցյան Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 2, վավ. 12:

¹³ Չամչյանց 1984, 871:

¹⁴ Օրմանեան 2011, 3491:

առաջնային արժեքը, որ վերաձվում էր ազգային ինքնության պահպանության խնդրի, և որի կարևորությունը գիտակցում էին ամբողջ Հայաստանյայց եկեղեցին, Կ. Պոլսի լուսամիտ գործիչները՝ ի դեպ, անկախ Էջմիածնի հետ պատրիարքության մրցակցային գերադաս դիրքից, և բուն իսկ Էջմիածնի միաբանությունը, որի կողմնորոշումները տվյալ պահին արտահայտում էին Սիմեոն Երևանցին և նրա համախոհները: Վերջինս ժամանակի այն խոշոր եկեղեցական գործիչներից էր, որ ըմբռնել էր Էջմիածնի սասանված հեղինակությունը վերականգնելու ամբողջ անհրաժեշտությունը: Եվ այս առումով հասկանալի են դառնում նրա հաճախ ոչ պատշաճ, ծայրահեղ հարձակումները Կ. Պոլսի պատրիարքությունը անձնավորող այնպիսի խոշոր անհատականությունների վրա, որպիսիք էին Հ. Կոլոտը և Հ. Նալյանը. ավելին, հարձակումներն առհասարակ պատրիարքության՝ որպես կրոնական կառույցի վրա՝ թիրախ դարձնելով նրա ամենախոցելի տեղը ազգային եկեղեցու նվիրապետության մեջ գերակա դիրք գրավելու հավակնություններում՝ փորձելով ցուցադրել նրա ոչ ավանդական, ասել կուզի՝ արհեստական բովանդակությունը: Կ. Պոլսի պատրիարքները, գրում է Սիմեոն կաթողիկոսը, օսմանյան իշխանությունների աջակցությամբ խլում են կաթողիկոսության իրավունքները. «Եւ մինչ այսու նենգաւորութեամբ առին Պոլսոյ պատրիարգունքն զպախուրցն կաթողիկոսացն ի ձեռս իրեանց, այնուհետեւ սկսան խաղացուցանել զնոսա որպէս եւ կամեցան»¹⁵:

Արդյո՞ք պատրիարքության նկատմամբ Սիմեոն Երևանցու ընդոստ վերաբերմունքը բացատրվում է նրա անձնական որակներով կամ սեփական ձգտումներով, ինչը տեսնում ենք Մ. Օրմանյանի և, նրա հետևությանմբ, Բ. Կյուլեսերյանի մեկնաբանություններում: Երևանցին, գրում է Մ. Օրմանյանը, «կուզէ Մայրաթոռի գերիշխանութեան և գերագահութեան նախանձախնդիր երեւալ եւ Կոլոտը իբր անոր դաւաճանած ցուցնել, Կ. Պոլսոյ աթոռին վրայ դարձնելով գերիշխանութեան ձեւը և կառավարութեան հետ ուղղակի յարաբերութեան մէջ գտնուելու արտօնութիւնը»¹⁶: Ընդ որում, Մ. Օրմանյանը նաև նկատում է Սիմեոն Երևանցու դժգոհության պատճառը՝ այն, որ նա «նախանձայոյզ զգացումէ մղուած ըլլայ Մայրաթոռոյ բարձրութիւնն ու իրաւասութիւնը պաշտպանելու», հավելելով, որ «Կոլոտ ոչ մի կերպով Մայրաթոռի իրաւունքներուն վնասել ուզած չէր»¹⁷:

¹⁵ Սիմեոն կաթողիկոս 1873, 236:

¹⁶ Օրմանեան 2011, 3292:

¹⁷ Օրմանեան 2011, 3294-3295:

Իրոք, անձերն այստեղ մեղավոր չեն, և հատկապես Հ. Կոլոտի անբասիր անձը: Բայց ոչ մի չափով չի մեղանչում նաև Սիմեոն կաթողիկոսը, երբ պաշտպանում է Էջմիածնի կաթողիկոսությունը հենց Կ. Պոլսի պատրիարքական իրավասություններից, որոնց ուժով, Կարապետ Ուլնեցուց սկսած, նոր իրավունքներով էր օժտվում Կ. Պոլսի պատրիարքությունը՝ կաթողիկոսության հետ իր փոխհարաբերություններում: Այժմ Էջմիածնի կաթողիկոսը կախման մեջ էր ընկնում պատրիարքից. առանց վերջինիս պարտադիր միջնորդության օսմանյան պետությունը ճանաչման (կամ հաստատման) ֆերման չէր տալիս կաթողիկոսներին, որով պատրիարքությունը բացառիկ առանձնաշնորհում էր ստանում հայ եկեղեցու նվիրապետության մեջ՝ այս պահով վեր կանգնելով նույնիսկ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունից:

Միանգամայն հասկանալի բացատրություն տալով վերոհիշյալի իրավաքաղաքական հիմքին՝ հպատակ ազգի իրավունքների նկատմամբ օսմանյան պետության վարած քաղաքականությանը, Մ. Օրմանյանը Սիմեոնի կաթողիկոսին մեղադրում է այն բանում, որ նա «ամենեւին անտեղեակ կը գտնուի որպիսութիւն պատուոյն եւ իշխանութեան»¹⁸: Բայց այստեղ Մ. Օրմանյանը առկախ է թողնում մի քանի կարևոր հարցեր. մի՞թե Էջմիածինը կամ կաթողիկոսը միայն տաճկահայության հոգևոր գլուխն էր, այլ ոչ թե ամբողջ հայության, որ ներկայացնում էին Օսմանյան Թուրքիայից դուրս գտնվող մնացած բնաշխարհի և գաղթօջախների հայերը: Այլ կերպ ասած, մի՞թե Էջմիածինը չուներ թեմեր, որոնք չէին մտնում Օսմանյան Թուրքիայի կազմի մեջ, որպեսզի սուլթանները կլանեին հայ եկեղեցու արտատարածական կարգավիճակը, չէ որ այստեղ գործ ունենք այդ կարգավիճակը բռնի սահմանափակող օսմանյան էքսպանսիվ քաղաքականության հետ: Եվ այնուհետև, իբրև դրա հետևանք, Կ. Պոլսի պատրիարքի միջամտության (միջնորդության) ինստիտուտ մտցնելով, օսմանյան պետությունը Ամենայն հայոց կաթողիկոսի կարգավիճակը հավասարեցնում էր տաճկահպատակ հայերի կրոնական առաջնորդների կարգավիճակին, որոնք այդ պետության կողմից նույնպես ճանաչում չէին ստանում առանց Կ. Պոլսի պատրիարքի միջնորդագրի¹⁹: Սիմեոն Երևանցու

¹⁸ Օրմանեան 2011, 3293:

¹⁹ Օսմանյան այս ուղեգծի՝ քաղաքականապես շատ ավելի ընդգծված դրսևորումն ենք տեսնում հետագայում. Էջմիածնի կաթողիկոսության իրավունքներին երկրորդ շոշափելի հարվածը Թուրքիայում հասցվեց 1824-1825 թթ., երբ վերացվեցին նրա տա-

առարկություններն այս դեպքում ստանում էին Էջմիածնի իրավասությունները պաշտպանելու և ոչ թե անձնական շահագրգռվածության իմաստ՝ ի հակադրություն իրերի դրության պրագմատիկ, հետևաբար այդ դրությունը հիմնավորող Մ. Օրմանյանի հայեցակետի: Ասենք, որ կաթողիկոսի մտադրություններն ի հայտ եկան Հ. Նալյանի միջնորդագրով սուլթանի ֆերմանն ստանալուց հետո: Ինչպես նկատում է Մ. Օրմանյանը, Սիմեոն Երևանցին ցանկացավ պատրիարքությունը վերածել «պարզ առաջնորդության», այսինքն, Կ. Պոլսում նվիրակից զատ ունենալ կաթողիկոսական փոխանորդ՝²⁰ ի դեմս Զմյուռնիայում իր առաջնորդական պաշտոնը լրացրած Աբրահամ Աստապատցու: Հ. Նալյանին փոխարինած Գրիգոր Պասմաճյանի հրավիրած ժողովում ամիրաներն ու բնիկ պոլսեցիները մերժեցին այդ հանդուգն գաղափարը՝ առարկելով, որ այդ դեպքում Կ. Պոլսում երկու հոգևոր գլուխներ կլինեն, և որ արդեն ինքը՝ պատրիարքը, բավական է Մայր Աթոռը ներկայացնելու համար: Գործն ավարտվեց, կարծում եմ, ոչ առանց Բ. դռան թելադրանքի. Աստապատցին արտաքսվեց Կ. Պոլսից, որ Սիմեոն Երևանցու մտահոլացման ծախսովումն էր նշանակում²¹:

Մ. Օրմանյանը, ի դեպ, լռելայն շրջանցում է Սիմեոն Երևանցու փաստական մեղադրանքն ընդդեմ Էջմիածնական որոշ թեմեր յուրացնելու՝ պատրիարքների փորձերի: «Զի վասն Զմյուռնիոյ քաղաքին՝ որ է տէրունի թեմ սրբոյ աթոռոյս գնայ և առաջնորդ ևս կոչի, որ է այսպէս մինչև ցայսօր, Պոլսոյ պատրիարգունքն մախային միշտ և մոռային անդադար, զի կողմն իւրեանց արկցեն, որպէսզի և զնորին Առաջնորդն ինքեանք առաքեսցեն (որպէս և արարին այլոց քաղաքացն, որպէս ասացաւ լիովին ի Ը գլուխն...», գրում է «Ջամբոի» հեղինակը՝ մատնացույց անելով պատրիարք Հ. Նալյանին²²:

Կ. Պոլսի պատրիարքության համաձայնությունն ապահովելու խնդիրը դարձյալ ծառացավ Էջմիածնի միաբանության առջև՝ Սիմոն Երևանցու

րածքներում գտնվող Էջմիածնապատկան տերունի թեմերը՝ հանձնվելով Կ. Պոլսի պատրիարքության իրավասությանը (տե՛ս Մաշտոցյան Մատենադարան, թղթ. 163-բ, վավ. 786, Խառատյան 2016, 30):

²⁰ Օրմանյան 2011, 3517:

²¹ Օրմանյան 2011, 3518-3519: Կարելի է կարծել, որ պատրիարք Պասմաճյանը ստիպված է եղել հնազանդվելու Աստապատցու վերաբերյալ այդ որոշմանը, որի համար, ինչպես ինքն է գրում, «Եղաք ատելի ազգին, կաթողիկոսին և Աթոռոյն» (Յիշատակարան Գրիգոր պատրիարքի 1908, 19):

²² Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցի 1873, 237:

մահվանից հետո, Ղուկաս Կարնեցու կաթողիկոսական ընտրության օրերին, որը, ըստ Օրմանյանի ձևակերպման, «սովորութամբ պահանջ դարձած էր»²³: Այս անգամ ևս համընկան պատրիարք Զաքարիա Կաղզվանցու և Կ. Պոլսի երևելիների չբավարարված հավակնությունները՝ առաջինի պատվախնդրական կիրքը՝ այդ ընտրության ժամանակ իր անձը շրջանցելու, մյուսները՝ ընտրության մասին իրենց տեղյակ չպահելու պատճառով: Պատրիարքության և Էջմիածնի միաբանության հակադրությունն այս անգամ հասավ աննախադեպ լարվածության. մեծամեծների ժողովը որոշեց կաթողիկոսի անունը չհիշատակել (իմա՝ ընտրությունը չճանաչել) և չդիմել Բ. դուռ՝ հաստատման հրովարտակ ստանալու համար: Ժողովը Էջմիածնի միաբանությանն առաջարկում էր ընդունել վերջնագիր հիշեցնող նախապայմաններ, որոնց մեջ կաթողիկոսն իրենից պետք է հեռացնի փոքրավորներին, առանց Կ. Պոլսի ազգայինների կաթողիկոս չընտրվի, կաթողիկոսի կողքին լինեն նախապես նշանակված խորհրդականներ, Մայր աթոռի հաշիվները վերահսկեն Կ. պոլսեցիները, Էջմիածնի նվիրակները պետք է գործեն պատրիարքի ուղղորդմամբ²⁴:

Նկատենք, որ Զաքարիայի խոցված ինքնասիրությունն ընդամենը հետին նշանակություն կարող էր ունենալ Կ. Պոլիս-Էջմիածին հակադրության գալարներում, թեև համընթաց կարող էր գնալ այդ հակադրությանը: Խնդիրը վերաբերում էր ոչ թե պատրիարքին, այլ պատրիարքությանը, որի՝ Էջմիածնին ուղղորդելու սովորույթն էր հանդգնել վերացնելու Էջմիածնի միաբանությունը՝ սկսած Սիմեոն Երևանցու ժամանակներից: Հարկավ, Ղուկաս Կարնեցու ընտրությունը կատարվել էր Սիմեոն կաթողիկոսի նախանշած ուղիով և հրահանգներով, որոնց հետևել էին միաբանությունը և ինքը՝ Ղուկաս Կարնեցին՝ ընտրության մասին տեղյակ պահելով այդ իրողությունից հետո:

Միջադեպն իր սրությունը կորցրեց Ղուկաս կաթողիկոսի խելամիտ և խաղաղարար վարքագծից հետո, երբ հարգանքի տուրք տրվեց պատրիարքության հեղինակությանը, ինչպես և, փոքր-ինչ շրջահայաց հապաղումով, միաբանության իրավունքների պաշտպանությանը: Ասենք, Կ. Պոլսում ևս պատրաստակամություն հայտնվեց՝ սահմանափակելու ծայրահեղությունները. Էջմիածնի հանդեպ անդդվելի Զաքարիայի պաշտոնանկու-

²³ Սիմեոն կաթողիկոս Երևանցի 1873, 3629:

²⁴ Դիան Հայոց պատմության 1899, 194-195:

թյունից հետո (1781) Կ. Պոլսի մեծամեծ հայերը գրություն ուղարկեցին կաթողիկոսին՝ խնդակցություն հայտնելով նրա ընտրության առթիվ: Ուշագրավ է, որ նրանք սահմանափակվել էին այն անհրաժեշտության հիշեցումով, որ առանց Կ. Պոլսի հայության իմացության՝ օսմանյան տերությունը որևէ կաթողիկոսի «պէրաթ և զՖէրման ոչ տայցէ», և որ, ինչպես պատրիարքը, կաթողիկոսը ևս «նստի հրամանաւ արքայի»²⁵: Մի քանի տարի անց Էջմիածնի կաթողիկոսության և Կ. Պոլսի պատրիարքության մարած ներհակության արձագանքն ենք գտնում միաբանության կողմից 1787 թ. Կ. Պոլսի երևելիներին ուղղած մի գրության մեջ, որտեղ հայտնվում է, որ կաթողիկոսը կատարել է իր խոստումը և կազմել Կ. Պոլսից խնդրված Կանոնադրությունը: Գրությունն ստորագրել էին քսանչորս միաբաններ՝ եպիսկոպոսներ և վարդապետներ²⁶:

Ղուկաս Կարնեցու մահվանից հետո վերստին առաջնային դարձավ կաթողիկոսական ընտրության խնդիրը, որի հանգուցալուծման գործին, այս անգամ չթաքցնելով իրենց քաղաքական վերաբերմունքը և դրանով իսկ առավել խճողելով այն, ընդգրկվեցին շահագրգիռ տերությունները: Նկատի ունենք Դավիթ-Դանիելյան ներհակությունը, որի քննությունը դուրս է մնում այս հոդվածի շրջանակից:

Եզրակացություններ

Գրեթե ամբողջ XVIII դ. Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքության ամրապնդման, ազգային եկեղեցու համակարգում նրա գրաված տեղի և կարևորության հարցը բազմաթիվ առնչություններ ուներ Էջմիածնի կաթողիկոսության հետ: Կ. Պոլսի պատրիարքության դերն ու նշանակությունը շեշտակիորեն բարձրացան Հովհաննես Կոլոտի և այնուհետև Հակոբ Նալյանի՝ պատրիարքական աթոռը զբաղեցնելու ժամանակաշրջանում (1715-1770-ականի սկիզբ), որին նպաստեցին, այդ ազգանվեր գործիչների հույժ արդյունավետ գործունեությանը զուգընթաց, մի շարք ներքին և արտաքին գործոններ՝ Օսմանյան Թուրքիայի և Պարսկաստանի քաղաքական կացությունն ու վերաբերմունքը հայ հանրությունների նկատմամբ, վերջիններիս վերնախավերի դիրքորոշումները ազգային եկեղեցու ավանդական արժեքների և դրանց պահպանության հարցում և այլն: Մինչդեռ քաղա-

²⁵ Մաշտոցյան Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 243, վավ. 71:

²⁶ Մաշտոցյան Մատենադարան, Կաթողիկոսական դիվան, թղթ. 5, վավ. 57:

քական անբարենպաստ պայմաններում գտնվող Էջմիածնի կաթողիկոսությունը, որպես համազգային գերակա կառույց, դժվարությամբ էր դիմակայում զորացած պատրիարքության մրցակցությանն ու հավակնություններին՝ Առաքելական եկեղեցու նվիրապետության շրջանակներում: Ավելին, Էջմիածնի մի քանի կաթողիկոսների ընտրությունը Կ. Պոլսի Մայր եկեղեցում (սկսած 1726 թ. Կարապետ Ուլնեցու ընտրությունից) և ապա կաթողիկոսների ընտրության գործին պատրիարքության վերահսկողության հաստատումը, այդ թվում և կաթողիկոսության ֆինանսական գործողությունների ոլորտում, և որպես ծայրահեղության դրսևորումներ՝ Էջմիածնական որոշ թեմեր հոգուտ պատրիարքության կլանելու փորձերը, վկայում էին, որ նշված մրցակցության մեջ ծանրության կենտրոնը տեղափոխվել է Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքություն: Գեթ ձևականորեն, մինչև Սիմեոն Երևանցու կաթողիկոսական ընտրությունը, պատրիարքությունը պահպանում էր իր ակնհայտ ազդեցությունը Էջմիածնի կաթողիկոսության վրա: Իրադրությունը փոխվեց Սիմեոն Երևանցու՝ այդ խոշոր անհատականության տեր կաթողիկոսի ժամանակ (1763-1780): Նա արտահայտում էր հայ հանրությունների վերնախավերում (եկեղեցական և աշխարհիկ, այդ թվում և Կ. Պոլսի պատրիարքության) առկա այն մտայնությունը, որ հանուն ազգի գոյության պետք է պահպանել Էջմիածնի՝ որպես կրոնական համազգային կառույցի առաջնահերթ նշանակությունը: Սիմեոն Երևանցին և նրա համախոհներն ըմբռնել էին Էջմիածնի սասանված հեղինակությունը վերականգնելու անհրաժեշտությունը: Այս ուղեգիծը շարունակվեց կաթողիկոս Ղուկաս Կարնեցու խելամիտ գործունեության օրոք, հատկապես Կ. Պոլսի պատրիարք Զաքարիա Կաղզվանցու պատրիարքության շրջանում, որի շնորհիվ հավասարակշիռ փոխհարաբերություններ ստեղծվեցին Էջմիածնի կաթողիկոսության և Կ. Պոլսի պատրիարքության միջև: Ղուկաս Կարնեցի և Հովսեփ Արղության կաթողիկոսներին հաջորդած՝ Դավիթ-Դանիելյան պառակտումները (1800-1807) արդեն կապ չունեին Էջմիածնի կաթողիկոսություն - Կ. Պոլսի պատրիարքություն մրցակցական մարած իրողությունների հետ:

Գրականություն

Աբրահամ Կրետացույ պատմագրութիւն 1870, Վաղարշապատ, տպարան Սրբոյ Կաթողիկէ Էջմիածնի, 129 էջ:

- Դիան Հայոց պատմութեան 1899, Ղուկաս կաթողիկոս, Գիրք Դ, Թիֆլիս, տպարան Մ. Շարաձեի, 804 էջ:
- Խառատյան Ա. 2016, Զմյուռնիայի տերունի թեմի առաջնորդները, Պատմաբանասիրական հանդես, N 2, Երևան, էջ 14-31:
- Կիվլեսերեան Բ. 1904, Կոլոտ Յովհաննէս պատրիարք, Վիեննա, Մխիթարյան տպարան, 232 էջ:
- Մաշտոցյան Մատենադարան, կաթողիկոսական, թղթ. 243, վավ. 71, թղթ. 2, վավ. 12, Դիան Կարապետ արքեպիսկոպոսի, թղթ. 163-բ, վավ. 786:
- Մուրատեանց Մ. 1872, Պատմութիւն Հայաստանեայց Առաքելական Ս. եկեղեցւոյ, Յերուսաղէմ, տպարան Ս. Յակոբեանց, 588 էջ:
- Յիշատակարան Գրիգոր պատրիարքի 1908, Պարիս, հրատ. նշված չէ, 149 էջ:
- Յովհաննէս Հաննա 1782, Գիրք պատմութեան, Կ. Պոլիս, Յովհաննէս եւ Պօղոս հրատ., 355 էջ:
- Չամչյանց Մ. 1984, Հայոց պատմություն, հ. Գ, Երևան, ԵՊՀ հրատ., 896+195 էջ:
- Սիմէոն կաթողիկոս 1873, Զամբռ Գիրք որ կոչի յիշատակարան, Վաղարշապատ, տպարան Էջմիածնի, 304 էջ:
- Օրմանեան Մ. 2011, Ազգապատում, հ. Բ, հրատ. Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, 3894 էջ:

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍԻ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԷՋՄԻԱԾՆԻ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹՅԱՆ ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ XVIII ԴԱՐՈՒՄ

Ալբերտ Խառատյան

Ամփոփում

XVIII դ. հայոց պատմության մեջ հիմնահարցի նշանակություն ունի Էջմիածնի կաթողիկոսության հետ Կ. Պոլսի հայոց պատրիարքության փոխհարաբերությունների վերհանումը: Հայաստանյայց եկեղեցու նվիրապետության մեջ պատրիարքության հեղինակությունն ու ազդեցությունը կտրուկ բարձրացան պատրիարքներ Հովհաննես Կոլոտի և այնուհետև Հակոբ Նալյանի դարաշրջաններում (1715-1770-ական թթ. սկիզբ), երբ փոփոխվում էին ներքին ու արտաքին քաղաքական իրադրությունները Օսմանյան Թուրքիայում և Պարսկաստանում, որոնց տիրապետության ներքո էին ազգային եկեղեցու այս գլխավոր կառույցները: Քաղաքական անբարենպաստ պայմաններում գտնվող Էջմիածնի կաթողիկոսությունը տեղի էր տալիս ավելի նպաստավոր միջավայրում գործող պատրիարքությանը՝ վերջինիս հետ մրցակցության

ընթացքում: Կարապետ Ուլենցու ընտրությունից հետո (1726) մինչև Սիմեոն Երևանցի կաթողիկոսը պատրիարքությունը կարողացավ վերահսկողություն հաստատել Էջմիածնի նկատմամբ (Օսմանյան Թուրքիայում կաթողիկոսների հաստատման նոր կարգ՝ պատրիարքության անպայման միջնորդությամբ, կաթողիկոսության ֆինանսավարչական գործունեության հսկողություն և այլն):

Իրադրությունը փոխվեց Սիմեոն Երևանցի և Ղուկաս Կարնեցի կաթողիկոսների ժամանակ (XVIII դ. երկրորդ կես), երբ բնաշխարհի և գաղթօջախների հայության մեջ հաղթահարվեց Էջմիածնի՝ որպես Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության ավանդության տեղն ու նշանակությունը վերականգնելու անհրաժեշտությունը:

Բանալի բառեր՝ Կարապետ Ուլենցի, Հովհաննես Կոլոտ, Հակոբ Նալյան, Սիմեոն Երևանցի, Ղուկաս Կարնեցի, Էջմիածնապատկան թեմեր Թուրքիայում, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսություն:

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ АРМЯНСКИМ ПАТРИАРХАТОМ КОНСТАНТИНОПОЛЯ И ЭЧМИАДЗИНСКИМ КАТОЛИКОСАТОМ В XVIII ВЕКЕ

Альберт Харатян

Резюме

В истории армянского народа отношения между Армянским патриархатом Константинополя и Эчмиадзинским католикосатом в XVIII в. обрели значимость проблемы. Среди армянского духовенства авторитет и влияние патриархата резко возросли при патриархе Ованесе Колоте, а затем при Акопе Наляне (начало 1715-1770-х гг.), когда изменилась внутри – и внешнеполитическая ситуация в османской Турции и Персии, под господством которой находились эти главные структуры национальной церкви. На фоне неблагоприятных политических условий Эчмиадзинский католикосат отдавал предпочтение действовавшему в более благоприятных условиях патриархату, хотя и конкурировал с последним. После избрания Карапета Улнеци (1726) и до католикоса Симеона Ереванци патриархату удавалось держать под своим контролем Эчмиадзин (новый порядок утверждения католикосов в османской Турции, предусматривающий посредничество патриархата, контроль над финансово-админи-

стративной деятельностью католикосата и т.д.). Ситуация изменилась при католикосах Симеоне Ереванци и Гукасе Карнеци (вторая половина XVIII века), когда армянство родины и колоний сумело преодолеть необходимость восстановления традиционного места и значения Эчмиадзина как Католикосата Всех Армян.

Ключевые слова – Карапет Улнеци, Ованес Колот, Акоп Налян, Симеон Ереванци, Гукас Карнеци, епархии в Турции, являющиеся собственностью Эчмиадзина, Католикосат Всех Армян.

RELATIONSHIPS BETWEEN THE CONSTANTINOPLE PATRIARCHATE AND ETCHMIADZIN CATHOLICOSATE IN THE 18TH CENTURY

Albert Kharatyan

Abstract

In Armenian history of the 18th century the elucidation of relationships between Constantinople Patriarchate and Etchmiadzin Catholicosate is of pivotal significance. When the Constantinople patriarchate was headed by Hovhannes Kolot and Hakob Nalian (from 1715 up to the beginning of the 1770s) its standing and influence increased among the priesthood of the Mother See of Etchmiadzin. The two essential institutions were under the jurisdiction of Ottoman Turkey and Persia and it was in this period that the internal and external policies were changing constantly in these countries. The Etchmiadzin Catholicosate, being under adverse political circumstances ceded its influence to the rivaling Constantinople Patriarchate that was in more favorable conditions. Since Karapet Ulentsi's election (1726) up to the rule of the Catholicos Simeon Yerevantsi the Constantinople Patriarchate managed to take control over Etchmiadzin (new regulations for appointing Catholicosses which entailed immediate mediation of the Constantinople Patriarchate, supervising the financial, administrative activities of the Catholicosate, etc.) The situation drastically changed when Simeon Yerevantsi and Ghukas Karnetsi became the head of the Etchmiadzin Catholicosate (the second half of the 18th century). It was then that the Armenians of Diaspora realized that it was necessary to recover the traditional standing and influence of Etchmiadzin Catholicosate.

Key words – Karapet Ulnetsi, Hovhannes Kolot, Hakob Nalian, Simeon Yerevanntsi, Ghukas Karnetsi, dioceses of Etchmiadzin in Turkey, All Armenian Catholicosate.